

Sok ilyen irányú részletmunka után várhatjuk csak az egyetemes történet új szintézisét, magyar történetíró tollából. Ezért fogadjuk örömmel Török Pál kitűnő tanulmányát az 1911. évi marokkói válságról.

Török Pál egyetlen síkban, a diplomáciai akták szövevényes, bonyolult vonalain nyomozza a Marokkóért folytatott nagyhatalmi versengés történetét. Önmagában is értékes munkájának jelentőségét azzal kívánja fokozni, hogy a marokkói eseményekben, Franciaország és Németország drámai feszültségű küzdelmében a világháború felé tartó eseménylánc első szemét fedezi fel. Ez természetesen a perspektíva kérdése. Mások előbbre, esetleg későbbre helyezik a lánc első szemét. Sőt a magunk részéről a kérdésfeltevéseknek sem látjuk teljes jogosultságát: a láncnak a mult felé nincsen vége. A marokkói válság története kissé szűk medernek látszik arra, hogy a világháború felé hőmpölygő vizárt vezesse. Ha kiválasztjuk a folyó sodrából az összeütődő és egymást taszító vízmolekulák egy sorát és akármilyen hosszúságban követjük, semmi bizonyítékot nem szerezünk az egész folyó viselkedésére. Török Pál tanulmányának igazi értéke az, ami a kiindulópont és a végkövetkeztetés között van: az európai diplomácia történetének egy válságos — s ez a válság valóban szimptomatikus — szakaszát vizsgálja a diplomáciai aktakiadványok tükrében. Az ellentmondó források hitelét gondosan mérlegeli, megállapításaiiban objektív. Sok, már a köztudatba is felszivódott tévedést helyreigazít. (Cambon és Kinderlen beszélgetése három forrás alapján; Vilmos császár szerepe a Panther kikötésében.) Néhány általános érvényű, finom megjegyzést tesz a diplomataék lelki összetételére, a diplomácia és a sajtó, a sajtó és a közvélemény viszonyára.

Török Pál tanulmánya bizonyosan figyelmet fog kelteni a történettudomány nagy nyugati műhelyeiben is. Kutató módszerének finomsága és teljes tárgyilagossága, előadásának stílusbeli értékei feltétlenül kívánatosá tennék művének angol, német és francia nyelven való kiadását. Bennünk, s bizonyára olvasóiban is, pedig várakozó érdeklődés ébred Török Pál újabb, a legutolsó évszázad diplomácia-történetének területén végzendő kutatásai iránt, mert ezekre a kutatásokra hivatottságát ezzel a tanulmányával igazolja. *mf.*

Vádak és Tények. — Tanulmány Magyarország háborús felelősségéről. Irta: ifj. Arató István. — Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1934.

A háborús felelősség kérdésének a külföldön hatalmas irodalma van. Gyakran ellenünk élezzik ki ezt a kérdést s így különös érdeklődésünkre méltó, miképpen háríthatjuk el az elfogultság vagy tájékozatlanság által sugalmazott vádakát magunkról. Ifj. Arató István tanulmánya a kérdés nemzetközi irodalmának figyelembe vételével, perdöntő akták felsorakoztatásával és megdönthetetlenül szilárd következetességgel tisztázza Magyarországot a háborúért való felelősség súlyos vádja alól.

A világháborúnak vannak távolabbi és vannak közelebbi okai. Távolabbi: a nagyhatalmak politikai és gazdasági versengése s az ezzel járó évtizedes feszültség. Közelebbi: a szarajevói merénylet, illetőleg a Monarchia konfliktusa Szerbiával.

A háborúért való felelősség kérdése vizsgálható történeti, jogi vagy erkölcsi síkban. A történeti kutatás kétségtelenül fontosabbnak fogja tartani a távolabbi okokat, mint a közelebbieket. Végleges ítéletre ma még — megfelelő távlat és teljes forrásanyag hiányában — aligha vállalkozhatik.

Arató István a *jogász* módszereivel

elemzi a kérdést. Megállapítja, hogy a háborúért való felelősségnek jogi szempontból voltaképp értelme sincs. A háború előtt érvényes nemzetközi jog ugyanis az egyes államok casus belli-jét semmiképp sem korlátozta. A háborús támadás nem volt a nemzetközi jog megsértése. A háborút megindító fél elmarasztalása tehát csak úgy lehetséges, ha a páriskörnyéki békeszerződéseknek a háborúért való felelősségre vonatkozó rendelkezéseit új nemzetközi jog forrásának tekintjük és *viszszaható* elővel is felruházzuk. Ha ezt nem tesszük, akkor a nemzetközi jog csak bizonyos károk jóvátételére ad jogi alapot.

Mint hogy a történeti síkon korai még a háborús felelősségről ítélnünk, bírói ítéletre pedig határozott jogi alapunk nincs, a háborúért való felelősségnek csak *erkölcsi*, morális síkon van értelme.

Arató tanulmánya sorra cáfolja azokat a sokszor képtelen vádakot, amelyeknek alapján Magyarország erkölcsi felelősségét megállapították, sőt sokhelyütt mai napig fenntartják. A *legképtelenebb* e vádak között az, hogy Ferenc Ferdinánd meggyilkolása a magyarság műve. (R. Chélarde: Is fecit, cui prodest!) Képtelen, mert nyilvánvaló s aktákkal is bizonyítható, hogy Ferenc Ferdinánd trialistikus tervei megsemmisítették volna a szerbek nagyszláv ábrándjait, sőt a Monarchián kívül élő szlávok nemzeti, nyelvi és vallási szervezetét is fenyegették, amint ezt számtalanszor hangoztatta a szerb sajtó, tudták a szerb titkos egyesületek is. A *második vád* szerint a háború okozója Tisza István gróf, mert ő tette lehetővé a szarajevói merényletet, ő akarta a hadüzenetet, ő fogalmazta az ultimátumot s később sem mérsékelte a háborús szenvedélyeket. Ezzel szemben tény az, hogy Tiszának a boszniai adminisztrációra befolyása alig volt, azzal elégedetlen is volt, a

közös minisztertanácsban s az uralkodóhoz intézett felterjesztéseiben az európai államférfiak közül egyedül ő ellenezte a háborút, az ultimátumot kívánságára enyhíteni kellett, nyomtatékosan hirdette, hogy a Monarchia Szerbia területéből annektálni semmit sem fog, ellenezte a bűvhajó-harcot, sőt a ránkényszerített háborút szerette volna mielőbb befejezni. A *harmadik vád*: a Monarchia általános mozgósítása kényszerítette hasonló lépésre Oroszországot, az első nagyhatalmat, amely a Monarchia és Szerbia konfliktusába beleavatkozott. A diplomáciai okmányok gondos, kritikai vizsgálata azonban azt mutatja, hogy Oroszország általános mozgósítása *megelőzte* a Monarchiáét. S ez természetes is, minthogy a Monarchiának nem, de Szerbiának és Oroszországnak igenis voltak olyan politikai törekvései, amelyek háború nélkül nem voltak elérhetőek: az öszzes szlávok egyesítése, a tengerszorosok kérdése.

Arató István értékes tanulmányának jó hasznát vehetik, akik a háborús felelősség bonyolult kérdésében az igazságot megismerni és külföldön sikerrel hangoztatni kívánják.

Mérey Ferenc.

Bobula Ida dr.: A nő a XVIII. század magyar társadalmában. 1933. Budapest, 200 l. Kiadja a Magyar Társadalomtudományi Társulat.

Bobula Ida a magyar nőkérdés történetének egyik legalaposabb művelője. Most megjelent, külsejében is tekintélyes könyve — minden jel erre vall — csak nagyobb töredék készülő többkötetes művéből, mely áttekintést fog nyújtani a magyar nő egész történetén.

Mindenekelőtt roppant olvasottságát említjük. Alig van oldal a könyvben, melynek alján jó néhány utalás forrásművekre ne irányítaná figyelmünket. Bobula Ida szemlato-